

I familjeföretagets utkant

Om dotterns fostran i företagarhuset 1900–1915

Sedan 1800-talet har ett antal svenska företag utvecklats till familjedynastier. En av dessa familjer var Ekman i Göteborg, som drev ett handelshus. Som Sveriges andra största stad utgjorde Göteborg tidigt ett centrum för handel och sjöfart. Ekman & Co, grundat 1802, hade filialer över hela världen från Buenos Aires och Shanghai till London och Paris.¹ Genom handelshuset kontrollerade familjen såväl bruksföretag som skogsindustrier. Familjen Ekman representerades av flera släktgrenar som var involverade i handelsverksamhet. Denna uppsats utgår främst från Johan (1854–1919) och Hedda (Hedvig) Ekmans (1860–1929) familj.² Till familjen hörde de sex barnen Hedvig (Hacki) (1882–1967), Carl (1883–1957), Albert (1885–1961), Agnes (Nanne) (1888–1984), Sigrid (Tuttu) (1895–1948) och Birgit (Bibbi) (1903–1997). I familjeföretag spelade reproduktion och antalet barn ofta en avgörande roll för företagandets framtid.³ Familjen Ekman utgör ett intressant exempel, eftersom döttrarna tidigt involverades i att knyta nätverk som var viktiga för att bygga upp familjeföretagets anseende utåt.⁴ Hustrun och döttrarna i familjen

---

Vi är tacksamma för ekonomiskt stöd från Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse samt Vetenskapsrådet. Vi vill även tacka Sten Hellner för tillgång till Agnes och Johannes Hellners familjearkiv vid Riksarkivet i Stockholm.

1. Företaget ägnade sig åt järn- och stållexport, men familjen förvärvade också med tiden ett antal företag till exempel cellulosafabriken i Ed och Örebro Pappersbruk. Sedan 1700-talet hade släktens olika grenar ägnat sig åt handel. Bengt Hildebrand, ”Johan Ekman”, *Svenskt biografiskt lexikon*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15876>, *Svenskt biografiskt lexikon* (hämtad 24.9.2015).
2. Martin Fritz, *Göteborgs stads historia. Näringsliv och samhällsutveckling* (Göteborg 1996). Hedda Ekman vars dopnamn var Hedvig kommer här uteslutande att refereras till som Hedda, ej att förväxla med paret Ekmans äldsta dotter Hedvig Ekman.
3. David S. Landes, *Dynastier. Världens mäktigaste familjeföretag* (Stockholm 2008).
4. Det finns en rad definitioner av familjeföretag. Familjeföretag brukar ha en eller minst två anställda från familjen som driver företaget. Med familjeföretagande avses här förenklat sett en organisationsform där ägande och ledarskap koncentreras inom

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Ekman dokumenterade dessutom kontinuerligt familjens vardag i dagböcker och brev.

Familjeföretag har ofta varit bärare av en patriarkal kultur. Traditionellt har den äldsta sonen setts som den naturlige arvtagaren och efterträdaren på direktörsposten i familjeföretaget. I de flesta svenska familjeföretag tränades manliga familjemedlemmar tidigt i att ta över verksamheten. De kunde sedan barnsben hjälpa till med praktiska och administrativa sysslor i företaget.⁵ Men hur fostrades döttrar i företagshem kring sekelskiftet 1900? I uppsatsen belyser vi hur barn och mer specifikt hur en dotter till en familjeföretagare fostrades på olika arenor. I fokus står paret Ekmans näst äldsta dotter Agnes, som förde dagbok under större delen av sitt liv. Undersökningen avgränsas till perioden 1900–1915, från det att Agnes var tolv år gammal till det att hon gifte sig. Under denna period expanderade också familjeföretaget. År 1913 förvärvades Orrefors glasbruk. Under familjens ägo kom glasbruket att få ett internationellt genombrott för sina designade produkter.⁶

För att avgränsa studien ytterligare vill vi dels studera hur fostran såg ut när det gällde döttrar från företagshem, dels undersöka vad en enskild dotter kunde bidra med till faderns yrkesliv. Här betraktar vi begreppet fostran som en socialiseringsprocess som framför allt tar sin utgångspunkt i familjen. Genom att fokusera på kvinnliga familjemedlemmar vill vi synliggöra maktstrukturer, d.v.s. undersöka vilka över- och underordningar som präglade familjelivet inom ramen för familjeföretaget. Vi har i denna uppsats således valt en familj som tillhörde näringslivets elit, hade god tillgång till kapital och nätverk samt bedrev verksamhet inom olika branscher.⁷

---

familjen. De flesta studier om familjeföretagande rör dagens småföretag. De är dock användbara som referenser, inte minst då de belyser frågor rörande kvinnors inflytande i företagen. Robert H. Brockhaus, 'Family business succession: Suggestions for future research', *Family Business Review* XVII (2004:2), s. 173; Carolina F. Vera & Michelle Dean, 'An examination of the challenges daughters face in family business succession', *Family Business Review* XVIII (2005:4), s. 321.

5. Therese Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria. Direktörshustrun i svenskt näringsliv* (Lund 2012).
6. Nina Weibull (red.), *Kärlek till glas. Agnes Hellners samling av Orreforsglas* (Stockholm 1998), s. 14.
7. Det finns en del skrivet om familjen Ekmans verksamhet, men inte specifikt om kvinnorna i familjen. Magnus Andersson, *Omvälvingarnas tid. Handelshuset Ekman i Göteborg på en europeisk kreditmarknad 1790–1820* (Göteborg 2011); Jan Kuuse, *Ekman: ett handelshus. 1802–1996* (Göteborg 1996).

Kvinnor i de stora svenska företagen har ofta saknat styrelseposter, även om detta förändrats över tid. I Sverige var kvinnor underställda makens förmyndarskap fram till 1921.⁸ Kvinnor hade inte rätt att förfoga över sin ekonomi utan tillstånd av en manlig anhörig. Kvinnor fick enligt en lagändring 1920 dispositionsrätt över sin egendom.⁹ Änkor kunde däremot förfoga över egendom. De ogifta kvinnornas ställning var komplex. År 1863 blev ogifta kvinnor myndiga vid 25 års ålder. Trots reformen var den ogifta kvinnan underställd fadern eller manliga anhöriga.¹⁰ Det var inte vanligt att döttrar gjorde karriär i yrkeslivet. En del döttrar från de ledande företagarhemmen skaffade sig förvisso utbildning, men i regel förväntades de bilda familj efter studier och vistelse utomlands. I egenskap av hustrur, döttrar, mödrar och svägerskor kunde kvinnor vinna inflytande, främst via nätverk.¹¹

Vi anser att företagshistoriska studier bör inkludera aktörer som hörde till familjeföretaget, men som inte nödvändigtvis hade ledande befattningar. För att identifiera kvinnliga familjemedlemmar i familjeföretaget bör vi söka oss till empirin som kan ge oss en inblick i vilken betydelse kvinnor kunde ha och vilka roller de kunde och tilläts spela. Liksom flera andra forskare är företagsekonomen Annelie Karlsson Stider av den uppfattningen att hemmet som arena måste inkluderas i studier av familjeföretag.¹² Enligt henne kan företagandet finnas på fler arenor än i styrelserummet.¹³

-
8. Anita Göransson, 'Gender and property rights: Capital, kin and owner influence in nineteenth- and twentieth-century Sweden', *Business History* 35:3, s. 11–32.
  9. Anita Du Rietz, *Kvinnors entreprenörskap under 400 år* (Stockholm 2013), s. 45. År 1845 fick söner och döttrar lika arvsrätt. Kvinnor kunde enskilt äga egendom. I praktiken kunde dock inte kvinnan förvalta sin enskilda egendom, eftersom män hade förvaltningsrätt över kvinnors egendom. Mannen behövde exempelvis inte be henne om råd. Däremot behövde han kvinnans samtycke för att sälja eller byta egendom om hon ägde denna enskilt. Se Kerstin Norlander, *Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser, Liljeholmens stearinfabriks AB 1872–1939* (Göteborg 2000), s. 25. Lagen 1874 om gift kvinnas rätt att förvalta sin egendom gav begränsad möjlighet för gifta kvinnor att förvalta enskild egendom.
  10. Kvinnor kunde ansöka vid domstol om att bli myndiga. Du Rietz, *Kvinnors entreprenörskap*, s. 41. År 1884 blev ogifta kvinnor myndiga vid 21 års ålder, d.v.s. samma ålder som män.
  11. Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria* (2012); Therese Nordlund Edvinsson, 'Standing in the shadow of the corporation: women's contribution to Swedish family business in the early twentieth century', *Business History* 58 (2016:4).
  12. Annelie Karlsson Stider, 'Hemma hos firmafamiljen', *Tidskrift för genusvetenskap* 1999:1, s. 21.
  13. Karlsson Stider, 'Hemma hos firmafamiljen', s. 27 f.

Ofta framstår kvinnor som passiva aktörer, utan uppdrag i familjeföretaget.¹⁴ Genom att fokusera på tre arenor, hemmet, skolan och det sociala rummet, kan vi få ökad inblick i hur döttrar involverades i verksamheten och hur de förbereddes inför framtiden. Samtliga kategorier knöts på ett eller annat sätt ihop med verksamheten. Den sociala sfären spelade en avgörande betydelse eftersom nöjen och fritidsaktiviteter kopplades till specifika mötesplatser. Nätverk skulle byggas till nytta för familjeverksamheten. Dessa ”arenor” möjliggjorde förvärvandet av socialt och kulturellt kapital, vilket var nödvändigt för att man skulle lyckas befästa sin position som företagsfamilj i Sverige.¹⁵ Ett ökat intresse för barnuppfostran kom att påverka de borgerliga familjerna. Uppfostran tog inte endast sikte på den enskilda individen utan ansågs vara avgörande för släktens framtid.¹⁶

Uppsatsen inleds med en redogörelse för tidigare forskning, och därefter följer en diskussion kring källmaterial och metodologiska reflektioner. Teoretiskt tar vi som utgångspunkt att genus skapas och formas genom särskiljande praktiker. Vi är intresserade av vad skapandet av separata rum får för konsekvenser för förståelsen av familjeföretaget. De empiriska avsnitten fokuserar på familjen Ekman, men parallellt dras också till tidigare forskning. Artikeln belyser i synnerhet de olika arenorna för fostran och vilka roller företagardottern kunde ta sig an över tid. Resultaten sammanfattas i den avslutande diskussionen.

Forskningsläge

Tidigare forskning om familjeföretag har främst fokuserat på den manliga successionsordningen. Inte minst har man uppmärksammat de problem som uppstår i en familj när ägaren till familjeföretaget ska lämna över till en ny generation.¹⁷ Familjekonflikter är därför en ganska

-
14. Eleanor Hamilton, *Entrepreneurship Across Generations. Narrative, Gender and Learning in Family Business* (Cheltenham 2013).
  15. Med socialt och kulturellt kapital avser vi Bourdieus definitioner där socialt kapital syftar på släktskap, vänner och kontakter genom olika nätverk och kulturellt kapital definieras som språkförmåga, (fin)kulturell bildning etc. Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste* (London 2010).
  16. Beate Lundbergh, *Kom ihåg att du är underlägsen! Pedagogik för borgarflickor i 1880-talets Sverige* (Lund 1986), s. 43.
  17. Forskningsfältet om familjeföretag domineras av företagsekonomer. Själva successionsordningen ses ofta som central eftersom familjeföretag bygger på kontinuitet. Brockhaus, 'Family Business Succession', 165 f; Jan Glete, *Nätverk i näringslivet. Ågande och*

stor fråga inom familjeföretagsforskningen.¹⁸ I allmänhet saknas historiska studier om kvinnor i familjeföretagen.¹⁹ Det beror förmodligen på att det finns så litet arkiverat källmaterial om kvinnor i svenska familjeföretag.²⁰ Internationell forskning har t.ex. pekat på svårigheten för döttrar att ta över efter sina fäder i mindre, medelstora och stora amerikanska familjeföretag. Företagsekonomerna Carolina F. Vera och Michelle Dean menar att ”dottern” vanligen betraktas som ”pappas lilla flicka” i dagens företag, vilket medfört svårigheter att se dem som framtida ledare och efterträdare i familjeföretaget.²¹ Tidigare forskning har bl.a. visat på hur näringslivet gynnar en viss typ av manlighet samt att den ideala ledaren ofta är en man. Kvinnor har traditionellt haft andra typer av roller, där de verkat för att bevara och reproducera mannens sociala nätverk.²² Av Anneli Karlsson Stiders studie av förlagsfamiljen Bonnier framgår det exempelvis hur söner och döttrar konsekvent har behandlats olika.²³ På liknande sätt har Kate Mulholland undersökt successionsprocesserna i framgångsrika brittiska företagsfamiljer och gjort observationen att medan sönerna har fostrats till att överta

---

industriell omvandling i det mogna industrisamhället 1920–1990 (Stockholm 1994). Ett intressant bidrag har gjorts av historikern Pål Brunnström, *Ågare och kapital. Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939* (Lund 2014); Ethel Brundin et al., *Familjeföretagande. Affärer och känslor* (Stockholm 2012); Anneli Karlsson Stider, *Familjen & Firman* (Stockholm 2000).

18. Brockhaus, 'Family Business Succession: Suggestions for Future Research', s. 170.
19. Mikael Lönnborg & Paulina Rytkönen (red.), *Näringslivshistoria i Sverige* (2011); Mats Larsson, *Bonniers. En mediefamilj. Förlag, konglomerat och mediekoncern 1953–1990* (Stockholm 2001); Landes, *Dynastier*; Andrea Colli & Mary B. Rose, 'Family and firms: The culture and evolution of family firms in Britain and Italy', s. 24 f, *Scandinavian Economic History Review* (1999:1); Brunnström, *Ågare och kapital*.
20. Martinez Jimenez har gjort en sammanställning över 48 företagseconomiska artiklar sedan 1985, vilka behandlar kvinnor i familjeföretagen. Hon betonar att det behövs fler empiriska studier över kvinnors olika roller i familjeföretagen. Rocio Martinez Jimenez, 'Research on women in family firms: Current status and future directions', *Family Business Review* 22 (2009:1), s. 53; Béatrice Craig, *Women and Business since 1500: Invisible Presences in Europe and North America?* (London 2016).
21. Vera & Dean, 'An examination of the challenges daughters face in family business succession'.
22. Hamilton, *Entrepreneurship Across Generations*, s. 88 f; Kate Mulholland, *Class, Gender, and the Family Business* (New York 2003); Ylva Hasselberg & Tom Petersson, 'Företag, nätverk och innovation', *Bästa broder! Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv* (Hedemora 2006), s. 41 f. Se också Nordlund Edvinsson, 'Standing in the shadow of the corporation'.
23. Karlsson Stider, 'Hemma hos firmafamiljen', s. 28.

verksamheten har döttrar vanligtvis inte uppmuntrats eller förväntats se sig själva som arvtagare till verksamheten.²⁴ Döttrar och söner har ofta fått olika typer av utbildning; döttrarna fostrades till att bli fruar medan sönerna fick sin utbildning i prestigefyllda skolor.

Tidigare hade borgerlighetens kvinnor fler plikter i hushållet med koppling till makens yrke. I slutet av 1800-talet hamnade de praktiska sysslorna i skymundan, till förmån för moderskap och vårdinneskap.²⁵ Det kapitalistiska företaget var, enligt Davidoff och Hall, en faktor i skapandet av klass och genus under perioden 1780–1850 i England. Fruarnas kapital och arbetsinsatser nyttjades vanligen till förmån för verksamheten. Direktörer var nästan alltid omhändertagna av fruar, döttrar, systrar och kvinnliga tjänare.²⁶ Davidoff och Hall refererar exempelvis till kvinnan som en 'dold investering'.²⁷

Tidigare svensk forskning har belyst direktörshustruns inflytande i svenskt näringsliv. Hustrun hade ofta en representativ roll i företaget.²⁸ Hon var viktig på flera plan, inte endast för verksamheten utan också för mannens karaktär. Kvinnor var också eftertraktade utifrån sitt ekonomiska, kulturella och sociala kapital, och äktenskapet kunde leda till ett socialt avancemang för mannen.²⁹ Enligt Therese Nordlund Edvinsson förväntades den typiska svenska direktörshustrun komplettera mannen med de "mjuka egenskaper" som kvinnan ansågs besitta.³⁰ Att maken gav hustrun insyn i verksamheten var ofta avgörande för vilken roll hon kunde inta i förhållande till företaget.³¹

Ytterligare relevant litteratur berör elitfamiljer och deras fostran av barn. Flera studier har pekat på hur barnen tidigt skulle tillgodogöra

---

24. Kate Mulholland, 'Gender and property relations within entrepreneurial wealthy families', *Gender, Work & Organization* 3 (1996:2), s. 95 f.

25. Catarina Lundström, *Fruars makt och omakt, kön, klass och kulturarv 1900–1940* (Umeå 2005), s. 35.

26. Leonore Davidoff & Catherine Hall, *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class, 1780–1850* (London 1987), s. 33.

27. Davidoff & Hall, *Family Fortunes*, s. 279.

28. Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*, s. 67.

29. Se bl.a. Tomas Nilsson, *Framgång och vår herre. Industriellt företagande, social struktur och karriärmönster i två svenska städer. Borås och Örebro 1890–1920* (Göteborg 2004), s. 190; van den Heuvel och van Nederveen Meerkerk, 'Introduction: Partners in business? Spousal cooperation in trades in early modern England and the Dutch Republic', *Continuity and Change* 23, 2 (2008), s. 209–216.

30. Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*, s. 76 f.

31. Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*, s. 225–238, 277–278.

sig specifika egenskaper, vilka skulle förbereda dem för deras framtida plikter som vuxna. I synnerhet har forskningen behandlat adeln och de övre klassernas barnuppfostran.³²

I mycket av forskningen kring familjeföretag har det gjorts en tydlig uppdelning mellan vad som anses vara det privata och det som anses tillhöra den offentliga sfären.³³ Vi menar att det finns viktiga aspekter som går förlorade när forskningen enbart uppehåller sig vid det som traditionellt har räknats till den ”offentliga sfären” och vi söker därför luckra upp uppfattningen av familjeföretaget som en isolerad enhet.

Familjen Ekman – en kortfattad översikt

Johan Ekmans fars kusin Janne Ekman ledde Ekman & Co när Johan påbörjade sin tjänst i företaget 1873. Janne Ekman ville bevara företaget i familjens händer och eftersom han var barnlös blev Johan Ekman delägare 1891, när Janne valde att stå tillbaka. Henrik Ahrenberg som sedan 1874 var souschef i företaget blev också delägare. Under åren 1908 till 1917 var Johan Ekman ensam ägare, därefter blev sonen Carl Ekman samt J. E. och O. Kjellström delägare i firman. Under Johan Ekmans ledning utvecklades familjeföretaget till det största affärshuset i Göteborg. Familjen påstods vara en av ”Sveriges främsta transmarina exportorganisationer”. Johan Ekman var också politiskt aktiv och representerade liberala samlingspartiet i Sveriges riksdag. Utöver detta hade han bank- och förtroendeuppdrag inom det kommunala fältet.³⁴

32. Se exempelvis Ida Bull, som undersöker familjens roll för handelshus i 1700-talets Trondheim. Ida Bull, *De trondhjemske handelshusene på 1700-talet. Slekt, hushold og forretning* (Trondheim 1998); Angela Rundquist, *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900* (Stockholm 1989); Jessica Parland-von Essen, *Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur* (Helsingfors 2005); Henrika Tandefelt (red.), *Sarvlax. Herrgårdshistoria under 600 år* (Helsingfors 2012); Anthony Fletcher, *Growing up in England. The Experience of Childhood 1600–1914* (London 2008).

33. I Habermas klassiska definition av dessa sfärer utgörs det offentliga av staten – den offentliga myndigheten, vilket ställs i opposition till den privata sfären som i sin tur utgörs av såväl intimsfären (familjen etc.) som det offentliga samtalet, vilket kunde föras i olika fora. Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället* (Lund 2003). I denna text har vi emellertid utgått från en annan, i företagsforskning vanligt förekommande, förståelse av det offentliga som bestående av företag och marknad och det privata som bestående av familj, hushåll samt känslor och värderingar som kan kopplas till dessa.

34. Hildebrand, ”Johan Ekman”.

Familjen hade sitt huvudsakliga boende i Göteborg, där villan Höga Lycka byggdes 1882. Under flera somrar tillbringades ledigheten på Styrso i skärgården, där familjen köpte en villa 1891. År 1901 förvärvades egendomen Kärrbogårde utanför Alingsås, med tillhörande ladugård. Tanken var att den skulle vara sommarbostad, men den blev i det närmaste åretruntbostad, åtminstone för Hedda Ekman och barnen. Eftersom familjen också skaffade sig boskap och ägnade sig åt trädgårdsodling försåg de sig med produkter till hemmet.³⁵ Johan Ekman hade som riksdagsman en våning vid fashionabla Strandvägen i Stockholm. Därutöver reste familjen mycket i Sverige och utomlands. Deras livsstil innebar att de hade tjänstefolk, d.v.s. en stab bestående av jungfrur, barnsköterskor, trädgårdsmästare samt en privatchaufför. Utöver detta hade familjen Ekman också gårdsanställda vid lantegendomen och tillfälliga anställda som kom och gick i hushållet. Det präglade barnen eftersom tjänstefolk skötte omsorgssysslorna.

Arbetsfördelningen mellan man och hustru var tidstypisk. Hedda var förankrad i hemmiljön, medan Johan skötte verksamheten utanför hemmet. Heddas roll som företagarhusfru var dock något annorlunda än i andra företagarhus.³⁶ Hon odlade sina egna intressen (fotografering, läsning) och lade mindre tid på att arrangera bjudningar. I en självbiografisk betraktelse påtalade hon att hennes intresse för nöjen var begränsat. Sjukdom tvingade henne till att vara sängliggande i perioder. Hedda menade att böckernas värld skänkte henne livskvalité.³⁷ Hushållet hade genomgående god ekonomi. Vanligen fick Hedda pengar från maken, vilka skulle användas till de viktigaste inköpen. Egen inkomst fick hon emellanåt genom sitt intresse för att fotografera, då hon ställde upp i amatörtävlingar. Hon sålde också gamla klänningar.³⁸

Dagböcker och brev som källmaterial

Såväl modern Hedda Ekman som den näst äldsta dottern Agnes förde dagbok. Över huvud taget var medlemmarna av familjen Ekman flitiga skribenter och skrev långa brev till varandra. Modern Hedda

---

35. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I (1918), s. 145.

36. Jämför med Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*.

37. Hedda Ekmans samling, Manuskript A88, Fl:1, Kvinnosamlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek.

38. Hedda Ekmans annotationsalmanacka år 1888, Hedda Ekmans samling A88, D:1, Kvinnosamlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek.

uppmuntrade Agnes att dokumentera sitt liv. Dagböckerna fungerar delvis som en tidsspegel över det förflutna, men ger också forskarna en unik inblick i barnens roller i familjeföretaget. Agnes dagböcker är handskrivna och författade på svenska. Vi har kompletterat dagboksnoteringarna med Hedda Ekmans tryckta krönika över familjens vardagsliv, där hon samlat anteckningar över viktiga händelser i familjens historia. I krönikan ingår också infogade brev från barnen och maken. Avsikten med krönikan var att samla minnen som var till nytta och nöje för släkten. Utöver detta används handskrivna korrespondens mellan Agnes och hennes far Johan Ekman. Brevet speglar den nära relationen mellan far och dotter. I dem behandlas främst sociala aktiviteter och familjeärenden. Genom att använda brevmaterial kan vi komplettera eventuella luckor i källmaterialet och få en bredare bild av familjens attityd till barnens framtida roller. Det arkiverade materialet finns i Riksarkivet i Stockholm och i Hedda Ekmans privata samling vid Göteborgs universitetsbibliotek.

För att man ska kunna utvärdera dagboken som källmaterial måste den placeras i en kulturell och historisk kontext. Borgarklassens kvinnor skrev vanligen dagbok. Dagbokens syfte och tematik förändrades dock över tid.³⁹ Innehållet i Agnes Ekmans dagbok kan upplevas som polerat och tillrättat. Det kan tänkas att hennes dagbok lästes av föräldrarna och äldre syskon, vilket kan ha påverkat vad hon valde att skriva. Det var inte ovanligt att föräldrar granskade barnens dagboksanteckningar.

Även i sättet att skriva avspeglas de borgerliga idealen i dagboken.⁴⁰ Agnes skrev i en registrerande stil och fällde få omdömen om andra människor. I de tidigaste dagboksvolymerna kan man emellertid se hur hon avviker från detta sakliga framställningssätt, som när antipatin mot en väninna lyser igenom i den då tolv år gamla Agnes Ekmans dagboksanteckning:

---

39. Christina Sjöblad, *Bläck, äntligen! kan jag skriva. En studie i kvinnors dagböcker från 1800-talet* (Stockholm 2009); Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet* (Stockholm 1997).

40. Jürgen Kocka beskriver borgerligheten som ett samhällsskikt, som positionerade sig genom en gemensam kultur, definierad av en speciell typ av familjeorganisering med ojämlika relationer mellan könen, respekt för arbete och utbildning, en fokusering på personlig autonomi, prestation och framgång samt en specifik livsstil där man lade stor vikt på olika typer av klubbar och föreningar. Jürgen Kocka, *Industrial Culture & Bourgeois Society. Business, Labor, and Bureaucracy in Modern Germany* (New York 1999).

Därefter gingo vi och hämtade flickorna Boije och då vi kommo dit fingo vi höra att Greta Lamm kort-förut telefonerat att hon skulle gå med. Vi ville inte att hon skulle gå med. Därför skulle vi skynda oss att gå innan hon kom. Men när vi kommo ut genom dörren stod hon där och då måste hon få följa med.⁴¹

Med tiden finslipades det sakliga anslaget. Framställandet av jaget blev mer eller mindre opersonligt och sällan reflekterande. Personliga relationer beskrevs knapphändigt i dagböckerna, i stället skedde en uppräknings av människor hon träffat och viktiga händelser hon varit med om under dagen. Hon kommenterade ofta vädret och angav exakta tider för besök och resor. Sällan skildrades nyheter som berörde det allmänna världslaget. Det är framför allt hennes privata umgängeskrets och familj som beskrivs. Agnes Ekmans stora umgänge gjorde att hon framstod som social. I andra källor framställdes hon som populär och omtyckt. Samtidigt förefaller hon ha varit mycket kontrollerad. I andra sammanhang verkar hon snarast ha varit angelägen om att hålla en fasad utåt. Läsaren av hennes dagbok ställer sig frågan hur hon själv ser på sitt umgänge, men detta förblir relativt oklart på grund av dagbokens renons på känslor. I en passage skriver Agnes om en manlig väns självmord: ”Mulet. Ety och jag fingo veta att Walter begått självmord i söndags middag. Han sköt sig med revolver. Stellan här. Ute med Ety.”⁴² Konsekvent undviks resonemang kring motgångar, sjukdom och död.

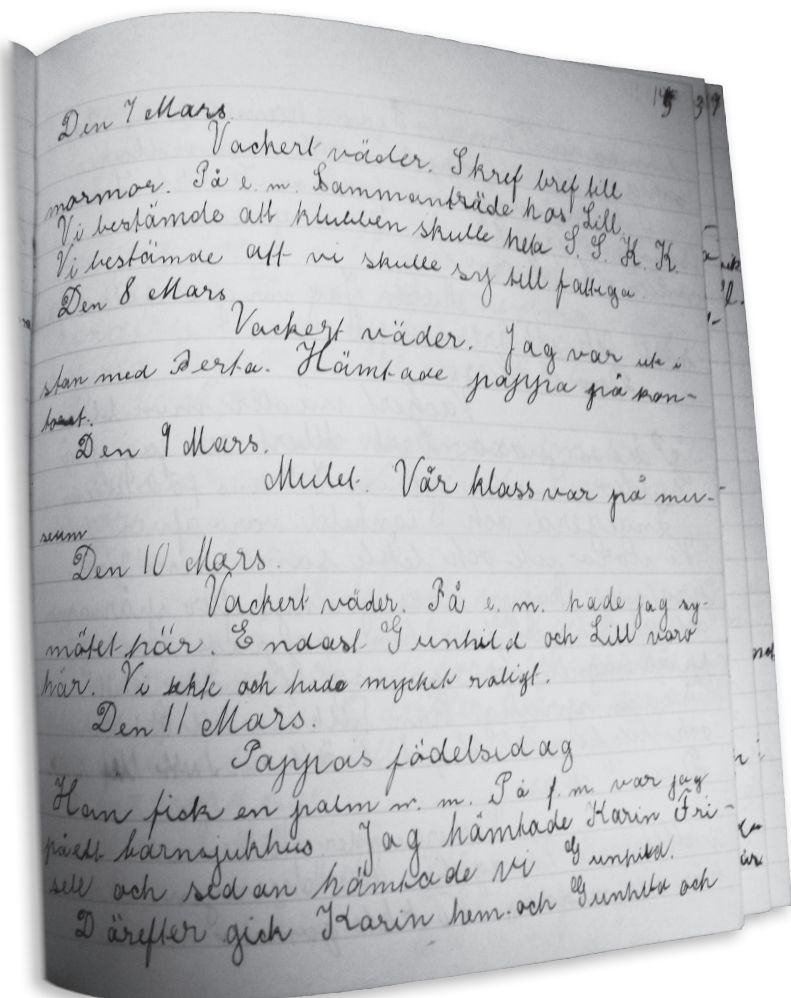
Frånvaron av känslor kan vara ett resultat av att dagboksskrivandet kunde fylla olika syften. Dagboken kunde fungera som en plats att samla minnen, nästan som en kalender. En del personer använde dagboken för att få ”skriva” av sig. Man kunde dokumentera dagens händelser, uttrycka känslor eller avslöja inre tankar.⁴³ Dagboken som genre präglades vanligtvis av en kronologi där ”jagformen” dominerade. Som Christina Sjöblad har påpekat är det dagboksförfattaren som avgör längden på inlägg i dagboken, liksom valet av teman. Generellt registrerades företeelser som ansågs angelägna att nedteckna.⁴⁴ Agnes dagbok är snarare av ett registrerande slag än, vad Sjöblad kallar, ”den

41. Agnes Ekmans dagbok 4.3.1900, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

42. Agnes Ekmans dagbok 9.9.1902, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

43. Sjöblad, *Bläck, äntligen! kan jag skriva*, s. 15–17, 22–23.

44. Sjöblad, *Bläck, äntligen! kan jag skriva*, s. 16.

Den 12-åriga Agnes Ekmans dagbok, år 1900. Bild: Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv.

introspektiva dagboken”, vilken avsåg att spegla individens självinsikt och moraliska livsföring.⁴⁵ Dagboken kan därför ses som en berättelse som styrdes och kontrollerades av författaren. Givetvis påverkades

45. Sjöblad, Bläck, äntligen! kan jag skriva, s. 344.

Agnes skrivande av hennes ålder och utveckling till vuxen kvinna. Under barndomsåren var det exempelvis viktigare att notera vad hon åt och drack och vilka lekar hon ägnade sig åt. I vuxen ålder blev det viktigt att föra anteckningar angående bjudningar och danspartner.

En av de stora förtjänsterna med att studera dagböcker är att de ofta ger upplysningar som inte går att finna på annat håll. Kvinnors liv var under denna tid sparsamt dokumenterat och källorna är ofta av privat karaktär, då den offentliga arenan var förbehållen männen. Dessutom är det sällsynt att barn till familjeföretagare kontinuerligt skrev dagbok.⁴⁶ För att komplettera den bild av Agnes och hennes liv som framträder i hennes dagbok har vi valt att inkludera brev som källmaterial. I likhet med dagböcker måste brev placeras i en kulturell och historisk kontext. När vi använder brev som källmaterial måste vi beakta en eventuell tolkningsproblematik. I likhet med dagboken författades brev med olika syften och ändamål, och det krävs därför en reflektion kring vad det är för typ av brev och vem som är adressat. Vidare måste tidsandan och sättet att korrespondera beaktas. Hur man skrev, vilken stil som användes och vilka ämnen som diskuterades kan i vissa fall vara tidsbundet. Kontexten är av relevans för att undvika att göra feltolkningar av materialet. Så länge Agnes var ogift dotter diskuterades sällan ekonomiska frågor i texten. Hon fick sällan förmaningar, men föräldrarna ville gärna ha kontroll över vilka hon umgicks med. Den borgerliga brevkulturen kunde betraktas som en socialiseringsprocess. Det var viktigt att behärska språket, men även koderna och spelreglerna för skrivandet. Brevskrivande var av betydelse för att stärka det sociala och kulturella kapitalet, inte minst ansågs det viktigt att föra denna skrivtradition vidare. Barn skulle tidigt lära sig formen för skrivandet. Via korrespondens kunde man bevara och förstärka sociala kontakter över tid.⁴⁷

I Agnes Ekmans dagboksanteckningar utkristalliserar sig tre huvudsakliga arenor för fostran: hemmet, skolan och det sociala rummet (hit räknas olika typer av mötesplatser utanför hemmet, där det inte främst är studierna som står i centrum, utan framför allt nöjen och fritidsaktiviteter).

---

46. Jämför med Fletcher, *Growing up in England*.

47. Ylva Hasselberg, *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856* (Uppsala 1998), s. 85–87.

Fostran i hemmet

I det typiska svenska borgerliga hemmet rådde en könsarbetsfördelning när det kom till barnens uppfostran. Moderns och faderns ansvarsområden kompletterade varandra med ambitionen att barnen skulle vara väl förberedda inför såväl yrkesliv som familjeliv, och därmed säkra familjens fortlevnad.⁴⁸ Bland annat resulterade det i att fadern ofta tog ansvar för planeringen av sönernas utbildning och framtida yrke. Modern skulle ge mental och moralisk förberedelse inför vuxenlivet. Hemmet spelade en avgörande roll när det gällde inställningen till studier.⁴⁹ De flesta välbärgade familjer hade dessutom gott om tjänstefolk vilka bistod med alltifrån barnpassning till tunga hushållssysslor.⁵⁰ Den typiska borgerliga familjen i Sverige fick i början av 1900-talet en alltmer representativ betydelse. I familjeföretagen skulle familjen stå för företagets värderingar.⁵¹

I företagsfamiljerna förväntades kvinnor och män vara fertila.⁵² Vanligen fick direktörshustrun en stark ställning genom sitt moderskap. Enligt dottern Birgit ansåg modern Hedda att kvinnan existerade enbart för att föda barn. Det är intressant med tanke på att Hedda i en outgiven självbiografisk betraktelse betonade sin längtan efter frigörelse under ungdomsåren. Möjligen kom hon att gradvis bli alltmer konservativ i takt med att hon blev äldre. När det gällde hennes egna döttrar önskade hon att de fick en tryggad tillvaro som gifta kvinnor.⁵³ Att reproducera sig var dessutom en del av att skapa framtidstro i familjeföretaget. Det var ofta modern som överförde familjens värderingar till barnen och fick dem att inse att företaget gick före familjelivet. I hemmet integrerades familjeföretaget i vardagslivet. Maken tog ofta

48. Med könsarbetsdelning avses fördelning mellan olika arbetsuppgifter mellan män och kvinnor och det normsystem som styr detta.

49. Ronny Ambjörnsson, *Familjeporträtt. Essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien* (Stockholm 1978), s. 20.

50. Lundström, *Fruars makt och omakt*, s. 35.

51. Martin Åberg, *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914* (Göteborg 1991), s. 131–132.

52. Rundquist, *Blått blod och liljevita händer* (1989), s. 115.

53. Birgit Ramström, 'En boksynt människa', s. 233; Ivar Oljelund (red.), *Min mor. 47 svenska män och kvinnor om sina mödrar* (Uppsala 1947). Jämför med Hedda Ekman, Manuskrift 1 (outgiven text), A88, Fl:1, Kvinnohistoriska samlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek.

med sig sitt arbete hem och kunde bjuda hem affärskollegor.⁵⁴ Fost-ran handlade om att lära sig att bli en familjemedlem, men också om att förstå företagets centrala plats i familjen. Det fanns en ”emotionell bindning” mellan familj och företag, vilket ledde till att familjeföretag blev särskilt sårbara för konflikter och generationsskiften.⁵⁵

Johan Ekman var ofta frånvarande i längre perioder under tidigt 1900-tal. Hans verksamhet i Göteborg präglades av mycket arbete med affärer samt styrelsearbete. Periodvis var han på affärsresor eller vistades i Stockholm. Trots denna fysiska frånvaro stod fadern/ledaren i familjens epicentrum. Under barndomen kan man via Agnes dagboksnoteringar få en uppfattning om hur Agnes följde honom till och från kontoret i Göteborg. Hon var även med honom på diverse luncher och middagar, där de övriga syskonen inte deltog.⁵⁶ Detta skedde kontinuerligt från tidiga tonår. I en notering står att läsa: ”ute med pappa”.⁵⁷ Den 27 mars 1902 skriver hon: ”Följde Pappa till kontoret” och den 20 november 1902 konstaterar Agnes: ”Hämtade pappa på kontoret”.⁵⁸ Faderns arbete framställs som väl integrerat i hennes vardag. Hedda beskriver å sin sida hur maken var utmattad efter tre till fyra sammanträden om dagen ”hos Carnegies, i konservbolaget, Ostasiatiska kompaniet, slottsskogsstyrelsen, sjömansällskapet, handelskammaren, frihamnsutskottet o.s.v., för att inte tala om banken och Gauthiod och även Svea, där han hade sina givna dagar utom ’jouren’ – och i alla dessa styrelser var J. ordförande eller vice ordförande”.⁵⁹

För Johan Ekman verkar det ha varit viktigt att barnen och hustrun förstod vikten av arbete. Agnes fick följa med fadern på inspek-

54. Therese Nordlund Edvinsson, *Broderskap i näringslivet. En studie om homosocialitet i Kung Orres jaktklubb 1890–1960* (Lund 2010); Nordlund Edvinsson, *En osynlig företags-historia*.

55. Leif Melin, ’En inledande översikt’, Ethel Brundin, Anders W. Johansson, Bengt Johannisson, Leif Melin, Mattias Nordqvist (red.), *Familjeföretagande. Affärer och känslor* (Stockholm 2012), s. 11.

56. Se t.ex. anteckningar hämtade från Agnes Ekmans dagböcker, 8.3.1900, 27.3.1902, 28.3.1902, 5.7.1902, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv, RA.

57. Agnes Ekmans dagbok 26.8.1900, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv, RA.

58. Agnes Ekmans dagbok 27.3.1902 samt Agnes Ekmans dagbok 20.11.1902, Se även 12.11.1902 ”Hämtade pappa”, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv, RA.

59. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 326.

tionsrundor i företagen. I svenska familjeföretag var det vanligt att inte enbart söner skulle se vad familjen drev för typ av verksamhet, utan även döttrar kunde inkluderas. Vissa administrativa sysslor utfördes också av döttrar i familjeföretagen. Det synliggörs i ledande svenska företagsfamiljer som Broström, Wallenberg och Ax:son Johnson där döttrarna kunde få hjälpa till på kontoret. Hos familjen Ax:son Johnson fick dessutom döttrar tidigt chefsuppdrag, innan de gifte sig.⁶⁰

Agnes Ekman skriver i dagboken den 13 oktober 1901: ”Gick till kontoret och hämtade post”.⁶¹ Att göra ärenden, öppna och besvara brev eller svara i telefon kunde också höra till enkla sysslor som barn kunde få utföra i ett företagshem. Agnes yngre syster Sigrid hjälpte till på huvudkontoret, när sekreteraren var sjuk. Bland annat skrev hon på maskin och bistod sin bror Carl.⁶² Tidigare forskning har främst pekat på empiriska exempel som rör söner, men döttrar kunde även ta mer plats i verksamheten – så var exempelvis fallet med Göran Fredrik Göranssons dotter Sigrid Göransson som blev inspektris vid Sandvikens Jernverk.⁶³ Det förutsatte att dottern förblev ogift och vigde sitt liv åt arbete. De sysslor som barnen utförde var genuskodade eftersom sönerna ofta undslapp husliga sysslor.

Johan Ekman brukade kalla Agnes för familjens ”pajas”, då hon ansågs slagfärdig och kvick.⁶⁴ Den yngre systemen Sigrid beskrivs som hennes motpol – ett oregerligt och vilt barn. Den sistnämnda bemöttes dock med förståelse, trots att hon vid upprepade tillfällen försatte sig själv i knipa. Ofta framställdes Sigrid av föräldrarna som klumpig eller dråplig. Till exempel brukade hon tappa bort saker eller ha sönder saker i affärer.⁶⁵ Sigrid var inte rädd för kroppsarbete, utan tyckte om att hjälpa till på familjens lantställe, där hon jobbade jämte arbetarna. På så vis var hon också den som bröt mot normen om hur en

60. Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*; Brunnström, *Ägare och kapital*; Mildred von Platen, *I skuggan av företaget. En flicka växer upp* (Stockholm 2010). Se även Craig, *Women and Business Since 1500*.

61. Agnes Ekmans dagbok 13.10.1901, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

62. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar* (1915–1918), s. 3–4.

63. Gustav Giertz (red.), *Sigrids minnesanteckningar* (Stockholm 1995).

64. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 58. Uttrycket ”pajas” framförs inte i något nedlåtande sammanhang, utan verkar vara en form av beröm för att belägga Agnes förmåga att underhålla och locka till skritt inom familjen.

65. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 208.

ung borgerlig fröken skulle uppträda.⁶⁶ Hedda beskriver hur Sigrid skulle tränas i att bli mer angelägen om att vårda sitt utseende. De äldre systrarna hjälpte till att förmana henne, vilket kan ses som ett exempel på hur syskonen fostrade varandra. Hedvig bodde vid ett tillfälle tillsammans med Sigrid (Tuttu) på kurorten Porla brunn. Hon skrev till modern att systemen hade blivit ”mycket bråkig och kan ej vara stilla, så att hon är alldeles lik sig igen. Jag tror ej att Tuttu tycker det är roligt att leka med de andra flickorna, när hon ej får bestämma och styra som hon är van”.⁶⁷

Den svenska borgarklassens kvinnor inhämtade mycket kunskap i hemmet. Studier i musik och språk stod ofta på schemat och en stor del av dagen ägnades åt handarbete. Liknande mönster finner man inom den brittiska borgerligheten kring sekelskiftet 1900.⁶⁸ Äldsta systemen Hedvig Ekman ägnade sig åt typiska kvinnliga sysslor lämpade för en ung borgerlig fröken. Hon tog ridlektioner, studerade franska och övade pianospel.⁶⁹ Sladdbarnet Birgit fick en liknande fostran som Hedvig och Agnes med tonvikt på kvinnliga fritidssysslor kopplade till hem och nöjen. Till skillnad från systrarna fostrades bröderna Carl och Albert inför yrkeslivet, där i synnerhet Carl förväntades ta över verksamheten. Det framkommer i källorna att Carl involverades i typiskt ”manliga” sysslor. Rent praktiskt skjutsade han ibland fadern till tåget, och körde hästarna till Alingsås från familjens privata egendom Kärrbogårde. Han fick ersättning då han hjälpte de anställda på gården med höstskörden.⁷⁰ Carl var också inriktad på att i framtiden arbeta med ”det som pappa gör”.⁷¹ I dagböckerna framträder också bröderna som mer självständiga individer än systrarna. Som unga män hade de inte samma press på sig att gifta sig. Visst skulle de fostras till ”goda” medborgare, men föräldrarna var mer tillåtande och de kunde röra sig friare utanför hemmet. I Hedda Ekmans krönika skildrades de dock inte genomgående som starka ledarfigurer, snarare tvärtom, vilket förmodligen berodde på att Albert ofta var sjuklig. Hans svik-

---

66. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 126.

67. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 178–179.

68. Likande sysslor kan man finna i den brittiska kontexten. Se Davidoff & Hall, *Family Fortunes*.

69. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 161.

70. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 165.

71. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 35.

De två systerarna Hedvig (gift Piper) och Agnes Ekman (gift Hellner). Fotograf: Hedda Ekman. Bild: Foton, K:1, A88, Hedda Ekmans arkiv, Kvinnohistoriska samlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek.

tande problem med hälsan gjorde att hans studier försumrades.⁷² Carl ansågs också ha vissa svaga sidor, bl.a. gillade han inte att gå i skolan och fick läsa upp sina betyg.⁷³

Under tidigt 1900-tal vistades Agnes och de övriga systerarna utomlands under en längre period, vilket kan ses som ett tecken på självständighet och föräldrarnas önskan om att de skulle förkovra sig i språk. Fostran i hemmet, med överföring av värderingar i kombination med det kulturella kapitalet, var ur flera synpunkter mer betydelsefull under denna tid, särskilt för döttrar. Samtidigt kan man utläsa att den faderliga omsorgen tog sig uttryck i att Johan Ekman följde med döttrarna på resor, vilket tyder på att de inte kunde släppas iväg fritt. Dottern Hedvig vistades år 1900 en tid utomlands för studier, vilket var brukligt bland borgarklassens döttrar.

Pappa kom hem från sin resa. Han har följt Hedvig till Ventnor i England där hon skall vara i fyra månader. Pappa har varit borta i nära en månad. Jag fick en porslinstax och en liten tillbringare af porslin.⁷⁴

72. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 158.

73. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 33.

74. Agnes Ekmans dagbok 7.4.1900, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

Döttrar till förmögna familjeföretagare skickades på internat eller språkstudier för att lära sig alltifrån husliga sysslor till språk och humanistiska ämnen. Det var en del i att förbereda dem inför äkten-skapet. Trots att föräldrarnas frånvaro inte hörde till ovanligheterna kunde fostran också styras via korrespondens, och fostran på distans var också ett sätt att kontrollera barnens förehavanden. Äldsta dot-tern Hedvig hade i slutet av 1800-talet följt med modern Hedda till Bournemouth i England, där modern låg inlagd på kur, isolerad från familjemedlemmarna. Hedvig som tillbringade tid med sin barnjung-fru förde dagbok för att ”mamma skall få veta vad vi gjort”.⁷⁵ På så vis kunde barnen lära sig att rapportera och registrera olika detaljer i var-dagen som en del av fostran. Avsikten var att föräldern kunde påverka och övervaka, trots sin fysiska frånvaro.

Fostran i skolan

Den formella utbildningen i Sverige var länge uppdelad enligt kön.⁷⁶ År 1870 fick flickor rätt att avlägga studentexamen. Folkskolan var främst avsedd för de lägre skikten i samhället, medan borgarklassen skickade sina döttrar till privata flickskolor. Det resulterade i att flick-orna var avskilda i dubbel mening, utifrån klass och kön.⁷⁷ Syftet med flickskolorna kring sekelskiftet 1900 var att förvärva kulturellt kapital. Enligt Christina Florin och Ulla Johansson skulle unga kvinnor främst nyttja sina kunskaper i hemmet. De förväntades inte göra karriär som sina bröder. En ”salongsbildning” förespråkades, vilken innebar utveck-landet av social förmåga i umgängeslivet. Borgarklassens unga flickor i Sverige skulle lära sig konversera på franska, spela piano och brode-ra. Florin och Johansson visar i sin studie om det svenska läroverket

---

75. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 28. Kvinnan som agerade som barnjungfru var i själva verket släkt med familjen Ekman. Men hennes uppdrag var att fungera som alltiallo, sällskapsdam, resesällskap samt ägna sig åt barn-passning.

76. Beate Lundbergh skiljer mellan fysisk, moralisk och intellektuell fostran. Hon menar att borgerlighetens döttrar hade en form av ”organiserad uppfostran i hemmet”. Under 1800-talet förekom det även att kunskap förmedlades av en anställd guvernant. I takt med att flickskolan fick en mer bestämd utformning blev dock en mer institutionaliserad utbildning allt vanligare, något som kan betraktas som en typ av formell utbildning, emellertid annorlunda utformad än de för pojkar avsedda statliga läroverken. Beate Lundbergh, *Kom ihåg att du är underlägsen*, s. 204–206.

77. För en översikt över den svenska flickskolans utveckling se Gunhild Kyle, *Svensk flickskola under 1800-talet* (Göteborg 1972).

hur flickskolan utformade sin undervisning efter det ”talade språket”. Efter hand kom flickskolorna att präglas av ett borgerligt ideal med nyttan i centrum, där det adliga idealet med salongen i fokus fick stå tillbaka. Ambitionen var, som Florin och Johansson konstaterar, att fostra blivande husmödrar.⁷⁸

I Agnes Ekmans fall framstår inte skolgången som betydelsefull. Skolan omnämns endast i samband med speciella aktiviteter eller vid frånvaro. Samtidigt var det ändå viktigt att framstå som duktig, som när Agnes konstaterar att ”[v]i fingo betyg, jag fick a i ordning flit uppförande, godkändt i alla ämnen. Den enda i klassen”⁷⁹, eller när hon nämner att ”[h]ela vår klass fick bakläxa i franska utom jag och några andra flickor.”⁸⁰ Trots att studier inte var något som prioriterades för flickor under denna tid ingick det likväl i det borgerliga idealet att vara skötsam och flitig. Agnes prioriterade emellanåt annat före skolan. Hon skriver kortfattat: ”Skolan började, men inte jag”.⁸¹ Hon ägnade tiden åt andra sysslor såsom svampblockning. Att döma av hennes betyg hade hon vissa år hög frånvaro. Anteckningarna visade att det delvis berodde på sjukdom, men ibland på att hon var upptagen med andra sociala aktiviteter som förmodligen ansågs vara viktigare.⁸² Detta verkar dock inte ha påverkat betygsättningen. Inte heller verkar föräldrarna ha varit upprörda över hennes frånvaro från skolan.

Det är uppenbart att sönernas utbildning prioriterades. I Agnes dagbok noteras exempelvis att den äldre brodern Albert studerade vid Handelsinstitutet.⁸³ Familjen anlät extra lärare när de hade problem med studierna. Som vuxna tjänstgjorde också båda sönerna utomlands samtidigt som de fick tillfälle att se världen genom att resa runt utomlands och kunde även tillägna sig fritidssysslor. Albert arbetade

78. Christina Florin & Ulla Johansson, ”Där de härliga lagrarna gro”. *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914* (Stockholm 2000), s. 122–123.

79. Agnes Ekmans dagbok 21.10.1901, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

80. Agnes Ekmans dagbok 8.5.1900, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

81. Agnes Ekmans dagbok 2.9.1902, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

82. Agnes Ekman var frånvarande under höstterminen 1903, totalt 82 lektioner. Se Personliga handlingar 1894–1977, 1a:17, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

83. Agnes Ekmans dagbok 26.8.1902, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

vid Crédit Lyonnais 1907, samtidigt som han tog lektioner i fäktning och besökte teatrar och museer.⁸⁴ Det enda undantaget bland döttrarna var Sigrid, som hade planer på att bedriva studier vid Handelsinstitutet för att så småningom arbeta på allvar i familjeföretaget. En kortare tid arbetade hon extra i en handelsbod.⁸⁵ Hur de övriga familjemedlemmarna ställde sig till detta framkommer inte i källmaterialet. Men hon genomförde aldrig sina planer. Framför allt var man inriktad på att sönerna antingen skulle följa fadern i fotspåren eller gå den lärda banan.⁸⁶ Äldsta sonen Carl studerade vid Kungliga Tekniska Högskolan och Albert arbetade en tid som banktjänsteman, men efter studier i lantbruksteknik blev han agronom.⁸⁷

Överlag diskuteras döttrarnas framtidsplaner rörande studier sparsamt i Hedda Ekman's dagböcker, till skillnad från sönerns framtidsplaner. Däremot kan man utläsa av dagböckerna att döttrarna fick privatlärare om de inte hade möjlighet att gå i skolan på grund av sjukdom. De två yngsta döttrarna Sigrid och Birgit fick nästan uteslutande hemundervisning av Hedda som lärde dem att läsa och skriva.⁸⁸ Men familjen anlätade även fröknar som undervisade dem i olika ämnen i hemmet. Efter avslutad skolgång genomförde Hedvig liksom Sigrid, sjukvårdskurser, vilket var vanligt bland borgarklassens flickor.⁸⁹ Birgit som var betydligt yngre än de övriga i syskonskaran utbildade sig till barnsköterska innan hon gifte sig.

I början av 1900-talet gick Agnes Ekman på Nya Elementar-Läroverk för flickor i Göteborg som grundats 1867. I Göteborg fanns ett antal flickskolor vilka ofta var ett resultat av privata donationer. Göteborgs Nya Elementarläroverk för flickor hade i slutet av 1870-talet mellan 170 och 180 elever. Skolan hade en tydlig koppling till familjen Ekman och andra ledande familjer i staden. Skolans styrelseordförande var vid grundandet konsul Oscar Ekman (Agnes farfars bror). I samband med Oscar Ekman's död i maj 1907 ersattes han av Agnes far Johan,

---

84. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekman's krönika. Anteckningar*, del I, s. 241.

85. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekman's krönika. Anteckningar*, del I, s. 280.

86. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekman's krönika. Anteckningar*, del I, s. 35. Det kan jämföras med internationella studier som betonat hur unga flickor i företagsfamiljer sällan setts som kompetenta att ta över verksamheten. Vera & Dean, 'An examination of the challenges daughters face in family business succession'.

87. *Dagens Nyheter* 10.3.1961.

88. Se Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekman's krönika. Anteckningar*, del I.

89. Se Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekman's krönika. Anteckningar*, del I, s. 375.

som i sin tur ersattes av Agnes bror Carl. Man kan därför tänka sig att skolan hade en generös inställning till Agnes frånvaro. Det kan givetvis ha påverkat hennes positiva attityd till skolan. Flickskolornas idé i Göteborg var att förstärka medfödda egenskaper, men även att ge eleverna allmän kunskap utöver sällskapstalanger, vilket flickskolor i allmänhet kritiserades för.⁹⁰

Samtidigt framställde Agnes också studiebegåvade flickor som avvikande. I samband med konfirmationen på Stora Malm 1904 skriver hon att den historieintresserade och allmänbildade Mary Bornstedt var en främmande fågel. ”I början trodde vi ej att hon var riktigt klok, ty hon såg verkligen så konstig ut”.⁹¹ Den andra kamraten Märta Tamm skildrades också i liknande ordalag. Hon uppfattades som ”begåfvad” då hon ”skulle ta studentexamen och bli folkskolelärarinna”.⁹² För Agnes framstod de intellektuella flickorna som originella och udda. Hon accepterade dem, men uppfattade dem som avvikande, då de bröt mot gängse könsnormer.

Det religiösa inslaget i familjen Ekman var inte särskilt betydande, även om man ansåg sig följa kristna värderingar. I början av sitt äktenskap var Hedda Ekman särskilt noga med att läsa böner och besöka kyrkan kontinuerligt. Barnen Ekman konfirmerades, men någon utpräglad roll spelade inte religionen inom familjen.⁹³

Skolsystemets utformning kan ses som ett uttryck för rådande kvinnosyn. Flickorna förbereddes främst inför äktenskap, där de även väntades uppvisa representativa färdigheter. Söner från familjeföretag övades inför yrkeslivet. Håkan Lindgren skriver om hur bankdirektören A. O. Wallenberg pläderade i en riksdagsmotion från 1884 för att söner skulle fostras till att bli oberoende och ”viljestarka”, medan döttrar förväntades vara ”plikttrogna”.⁹⁴

---

90. Edit Hedin, *Göteborgs flickskolor. En historisk återblick* (Stockholm 1967).

91. Minnen och anteckningar från Stora Malm av Agnes Ekman Sommaren 1904, Personliga handlingar 1904–1972, 1a: 14, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

92. Minnen och anteckningar från Stora Malm av Agnes Ekman Sommaren 1904, Personliga handlingar 1904–1972, 1a: 14, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

93. Hedda Ekmans annotationsalmanacka år 1888, Hedda Ekmans samling A88, D:1, Kvinnosamlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek.

94. Håkan Lindgren, 'Esse non videri: Om värderingar och självbilder i den Wallenbergska familjetraditionen', s. 169; Ylva Hasselberg & Peter Hedberg (red.), *I samma båt. Uppsatser i finans- och företagshistoria tillägnade Mats Larsson* (Uppsala 2003).

Uppfostran kunde se olika ut inom de ledande företagsfamiljerna i Sverige. Men ofta kretsade fostran kring plikter och moral kopplat till arbete och familjeföretagande. Barnen Wallenberg inskolades i ett tänkande där fadern var en auktoritet som erbjöd förtroliga samtal med sönerna, samtidigt som krav och förpliktelser underordnade söner såväl som döttrar. Synen på plikt gentemot familjen och verksamheten gjorde förstås att det lätt kunde uppstå distans mellan förälder och barn. I familjen Wallenbergs fall innebar det att barnen skickades utomlands under långa perioder för studier.⁹⁵ Barnen Ekman verkar av källmaterialet att döma ha fostrats i något friare anda, utan faderlig auktoritet. Det var förvisso den borgerliga konventionen som styrde.⁹⁶

Fostran i det sociala rummet

Svenska familjeföretagares döttrar befann sig ofta på arenor där de övades i socialt umgänge. I början av 1800-talet skulle borgerlighetens unga kvinnor anpassa sig till föräldrarnas önskemål.⁹⁷ Enligt Eva Lis Bjurman kunde det resultera i begränsad frihet för borgerlighetens flickor. Unga flickor var tvungna att kontrollera sina kroppar och vara återhållsamma med känslor. Avsikten var att dels göra dem attraktiva på äktenskapsmarknaden, dels kontrollera deras sexualitet. Genom att styra deras beteendemönster hoppades man skapa gott anseende för hela familjen.⁹⁸ Familjen Ekman stod på höjden av sin framgång kring sekelskiftet 1900 och man kan tänka sig att Agnes och hennes andra systrar inte hade så mycket till uppgift att främja ett socialt och ekonomiskt uppåtstigande som att befästa den position familjen redan hade, socialt och ekonomiskt. Den äldsta dottern Hedvig var först med att introduceras till baler och bjudningar.⁹⁹ Det stora utrymme som det sociala livet gav kan ge en bild av vad det var som ansågs viktigt att rapportera kring. Mot bakgrund av detta aktualiseras således den sociala dimensionen av fostran. Det sociala umgänget blev med andra ord som en form av skolgång. Historikern Anthony Fletcher

---

95. Lindgren, 'Esse non videri', s. 169.

96. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 331. Döttrarna Ekman skickades utomlands för studier i England.

97. Eva Lis Bjurman, 'Ögat i spegeln: om unga flickors behag och bildning under 1800-talets första årtionden', Karl-Olof Arnstberg (red.), *När var tar sin* (Stockholm 1988), s. 54.

98. Bjurman, 'Ögat i spegeln', s. 54.

99. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 175–176.

har visat hur pass medveten och kontrollerad denna process var i en brittisk kontext.¹⁰⁰

I Agnes tidiga dagböcker från 1900 skrivs den sociala interaktionen fram som den kanske viktigaste delen i vardagslivet. Det som Agnes lägger tid på att skildra är vem hon träffat, vilka platser hon besökt och vilka aktiviteter hon deltagit i. Redan tidigt började alltså träningen inför vuxenlivet. Vid tolv års ålder skriver Agnes:

På e.m. var jag bjuden på barnbal till Edith Engbladh. Först när vi kommo dit drucko vi té med kakor. Så dansade vi. Sedan drucko vi bål och sockerdricka och äto äpplen, apelsiner, nötter, fikon, chokolad och karameller. Därefter dansade vi till supén. Vi voro omkring trettio. Där voro några pojkar men mest flickor.¹⁰¹

Barndomens sociala aktiviteter efterliknade vuxenlivets: ”Jag var på symöte [...]. Vi drucko choklad först och sedan sydde vi en stund. Därefter äto vi apelsin och lekte tills kvällsmat.”¹⁰² Agnes medverkade till att organisera en syklubb, där mötena imiterade de vuxnas aktiviteter och där barnen instiftade egna regler och arrangerade klubbmöten med inklusion och exklusion av vissa individer.¹⁰³

Under lång tid syftade dock socialt umgänge till förströelse snarare än till representation: ”[p]å e.m. på bal hos Gunhild. Vi voro 20 flickor och 20 pojkar. Vi dansade hela tiden men hade ej roligt. Jag gick hem 9.45. Hemtning 11.30.”¹⁰⁴ Balerna förberedde barnen inför den framtida äktenskapsmarknaden. Det var inte ovanligt att de som vuxna råkade sin blivande make/maka i dansens virvlar. Själva dansen var ett sätt att genuskoda mötena mellan flickor och pojkar, där mötesformerna var informella, men bestod av en socialt skiktad grupp individer som förväntades bete sig på ett specifikt sätt, följa en viss klädkod och markera sin sociala status utifrån familjens namn och position i samhället.¹⁰⁵ Agnes och hennes äldre syster Hedvig var givna gäster vid dessa tillställningar. Ibland följde fadern med som ”förkläde”. Men när dött-

100. Fletcher, *Growing up in England*.

101. Agnes Ekmans dagbok 3.3.1900, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

102. Agnes Ekmans dagbok 17.3.1900, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

103. Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, RA.

104. Agnes Ekmans dagbok 15.1.1901, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

105. Lindgren 'Esse non videri', s. 171; Rundquist, *Blått blod och liljevita händer*.

rarna blev äldre ansågs det också opassande för föräldrarna att spionera på sina döttrar.

Källmaterialet visar hur den sociala sfären successivt vidgades. Agnes följde med på flera visiter. Ju äldre hon blev desto mer deltog hon i faderns umgänge. Hon tilldelades representativa uppdrag. När Italiens änkedrottning besökte Göteborg fick exempelvis Agnes i uppgift att överlämna en rosbukett.¹⁰⁶ Bengt Hildebrand skriver i *Svenskt biografiskt lexikon* att Johan Ekman inte gjorde sig speciellt känd i riksdagen, däremot hade han ett omfattande nätverk vilket han kunde utnyttja till sin fördel och därigenom skapa sig mer makt och inflytande. En viktig pusselbit i detta ”nätverkande” utgjorde dottern Agnes, som agerade värdinna och sällskapsdam. Vårdinneskap har inom forskningen ofta setts som irrelevant för företagandet, men det fyllde tvärtom en viktig funktion för familjeföretagare som ville skapa långsiktiga nätverk.¹⁰⁷ Att ha en kvinna eller ung flicka vid sin sida var ett sätt att skapa legitimitet och status så länge hon fick sina gäster att känna sig behövda och välkomna.¹⁰⁸

Dagböckerna ger en ingående inblick i hur det sociala umgänget breddades efter hand. I början av 1900-talet träffade Agnes framstående personer från olika delar av Sverige. Hon var således inte geografiskt begränsad i sitt umgänge. Av skildringarna, där hon i allmänhet nämnde namnet på de människor hon träffade, framgår att bekantskapskretsen var vid och omfattade folk från såväl Stockholm och Göteborg som andra delar av landet. Samtidigt som umgängeskretsen var omfattande, var den socialt homogen och bestod främst av adliga namn samt andra ledande personer från samhällets övre skikt.

Socialt umgänge skedde i form av kulturella aktiviteter som teaterbesök, operabesök och konserter. Arenorna för socialt umgänge kunde identifieras som olika typer av möteslokaler och rum för nöjen. Socialt umgänge utspelade sig även i hemmet där det arrangerades bjudningar, men det kunde lika gärna utspelas i andras hem, på hotell, på restauranger eller på biografier. Här spelade också Agnes förtjänsten och det kulturella kapital som hon hade erhållit från hemmet en viktig roll. Agnes var på flera sätt en socialt och kulturellt aktiv ung

---

106. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 183.

107. Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*.

108. Hildebrand, ”Johan Ekman”. Jfr Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*.

kvinnor. Kulturella aktiviteter, på ett liknande sätt som socialt anpassade språkstudier, tycks framför allt ha varit riktade utåt och avsedda att fylla en social funktion.

Borgerligheten i Sverige ägnade sig åt mer friluftsbetonade aktiviteter som ridturer, segling och tennis. Nordlund Edvinsson har i sin forskning skrivit om jakt som ett socialt kitt för näringslivets toppar. Jakt var emellertid en sysselsättning som nästan helt exkluderade kvinnor och vi finner således inte Agnes och hennes systrar i dessa miljöer.¹⁰⁹ Däremot var idrottsliga aktiviteter en del av hennes fostran, och hon var sedan tonåren en flitig tennisspelare. Tid ägnades också åt segling, skridskoåkning, gymnastik, badminton och andra typer av passande idrotter för unga, borgerliga flickor.¹¹⁰ Det framställs i dagböckerna som att det är viktigt att inte enbart vara socialt aktiv utan även att ta hand om sin kropp och fysiska företräden.

Förutom kulturella aktiviteter bestod vardagen av middagar, visiter, shopping, promenader, resor etc. Dessa passade väl in i den borgerliga livsstilen. Men det ansågs också vara ett viktigt inslag i företagsfamiljens strävan att befästa sin status, umgås med rätt personer och knyta kontakter som var av betydelse för såväl familj som företag. Agnes roll i familjen Ekman förändrades när den äldsta systemen Hedvig gifte sig med greve Claes Piper år 1907. Tidigare hade Hedvig ofta följt med fadern Johan på middagar och andra sociala aktiviteter. Sedan intog i stället Agnes platsen bredvid fadern. Hon pendlade mellan Göteborg och Stockholm, där hon bodde hos fadern. I Stockholm förde hon år 1910 ett hektiskt socialt liv:

Promenerade med Pappa. Hos Louise Gyllenstierna på visit. Hos Afzelius på visit. Drack te med Elsa, Otto och löjtn. Å. Promenerade på Strandvägen sen. Bjuden på middag af fru Wijk, med Hellner. Voro sen på Vitterhetsakademiens högtidsfest. Gingo hem, träffade Pappa och sutto i Porslinskafeet.¹¹¹

Pappa och jag samt Dan Broströms voro bjudna till kanslirådet Hultgrens på Saltskog. Foro dit ½ 4. Besågo egendomen, som voro förtjusande, åto middag ½ 7, en liten parisiska var med. En mkt. glad middag, sutto sen en stund vid brasan, foro kl. 10.¹¹²

109. Nordlund Edvinsson, *Broderskap i näringslivet*.

110. Agnes Ekmans dagböcker 1900–1903. Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

111. Agnes Ekmans dagbok 20.3.1910, Personliga handlingar 1906–1957, 1a:16, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

112. Agnes Ekmans dagbok 4.5.1910, Personliga handlingar 1906–1957, 1a:16, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

Dan Broström var en väletablerad företagare/redare från Göteborg som tillhörde näringslivets toppskikt. Affärer blandades på detta sätt ofta med nöje och Agnes deltog plikttroget vid sin faders sida. Det är i dessa kretsar svårt att skilja mellan privat och offentligt då affärskontakter ofta knöts under privata former. Källmaterialet visar således på flera intressanta dimensioner, vilket pekar på att dottern till en familjeföretagare inte var en passiv aktör, utan i högsta grad involverad i det sociala umgänget, där hon successivt involverades i faderns kontaktnät. Hennes uppgift var inte enbart att skapa trivsel, utan umgänget innebar också att hon accepterades som en viktig aktör i det ofta mansdominerade sällskapet.

Vilka roller var möjliga för företagardottern?

Det fanns lite utrymme för en dotter i en svensk företagsfamilj att göra uppror eller bryta mot normer. Borgarklassens flickor fostrades i såväl hemmet som skolan till att vara rustade inför vuxenlivet med höga krav på sociala färdigheter. Agnes dagliga skildringar av sociala och kulturella aktiviteter i dagboken synliggör den borgerliga livsstilen. Den utåtriktade livsstilen med socialt umgänge och kulturella aktiviteter samt resor tyder på ett relativt fritt svängrum. Agnes Ekman antog ett flertal roller i takt med att hon blev äldre. Vanligt förekommande inom borgerligheten var under denna tid välgörenhetsarbete. Liknande exempel finns även i internationella studier över borgerligheten.¹¹³ Det var något som även Agnes Ekman ägnade sig åt, bl.a. genom engagemang inom barnkrubban och skollovskolonin.¹¹⁴ Sysslorna kopplades inte direkt till själva familjeföretaget, men kunde i förlängningen användas som ett sätt att skapa ett gott rykte kring det Ekmanska namnet.

Om man ser närmare på relationen till föräldrarna kan man dessutom skönja hur Agnes Ekman anpassade sin roll efter faderns och moderns sysslor. På så vis kunde hon också vara behjälplig i olika sammanhang. Som dotter i familjen hade hon inte samma förväntningar på sig som sönerna. Det förväntades emellertid att hon skulle befinna sig på den äktenskapliga marknaden och värna om familjens ställning. I det sociala umgänget kunde hon också användas som en resurs för familjen/ledaren genom att skapa trivsel och ta emot gäster.

113. Se bl.a. Davidoff & Hall, *Family Fortunes*.

114. Agnes Ekmans dagbok 30.7.1902. Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv, RA.

Att representera familjen

Etnologen Orvar Löfgren menar att fadern i den borgerliga svenska familjen gärna umgicks med sina barn, även om han inte var fysiskt närvarande i hemmet lika ofta som modern. Fäder kunde ta sig an olika typer av sysslor såsom högläsning eller museibesök tillsammans med barnen.¹¹⁵ John Tosh beskriver hur den typiska borgerliga mannen i England värnade om att tillbringa tid med sina barn, även om denne i allt större utsträckning också eftersökte nöjen utanför hemmet.¹¹⁶ De flesta direktörer i svenskt näringsliv var upptagna av mycket arbete. Agnes kallade fadern Johan ”Mubbis” (variant av gubben). Själv var hon hans ”egen älskade lilla Agnes” eller lilla ”Nanne” som hon kallades inom familjen. De bevarade breven från fadern är författade med omtanke om hennes välbefinnande. När Agnes var i 20-årsåldern hade bandet mellan dem blivit starkare i takt med att hon allt oftare bodde hos fadern i Stockholm. När Agnes övernattade på hotell uppmanade han henne: ”Gå och lägg dig tidigt imorgon qväll och säg till så du blir väckt”.¹¹⁷ Pengar skickades till henne vid behov, när hon var borta från hemmet.¹¹⁸ Helt oberoende var hon inte. I fall Agnes skickades på längre resor hade hon alltid sällskap eller möttes upp av någon pålitlig person.¹¹⁹ Liknande exempel som illustrerar faderlig omsorg och kontroll kan hämtas från andra företagsfamiljer både i svensk och i internationell kontext.¹²⁰ Att Agnes spelade en särskild roll kan också ha berott på att Johan i egenskap av riksdagsman var i behov av sällskap. Han behövde ha någon som representerade familjen då han vistades i Stockholm.

Till skillnad från bröderna Carl och Albert följde Agnes med fadern på resor samt på visiter som direkt eller indirekt kan förknippas med

115. Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan* (Lund 1979), s. 97–98.

116. John Tosh, *A Man's Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England* (New Haven 2007).

117. Brev från Johan Ekman till Agnes Ekman 11.8.1909, Brev till Agnes Ekman från Johan Ekman, hennes far, 1898–1918, Korrespondens 1868–1918, Agnes Hellner f. Ekman släktarkiv, 1A:1, Riksarkivet.

118. Brev från Johan Ekman till Agnes Ekman 27.7.1909, Brev till Agnes Ekman från Johan Ekman, hennes far, 1898–1918, Korrespondens 1868–1918, Agnes Hellner f. Ekman släktarkiv, 1A:1, Riksarkivet.

119. Jämför med inlägget om systemen Hedvig. Agnes Ekmans dagbok 7 april 1900, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv, RA.

120. Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*; Brunnström, *Ägare och kapital*; Tosh, *A Man's Place*.

hans yrkesverksamhet. Genom den nära relationen till fadern tycktes det sociala rummet i hög grad vara öppet för henne, och det är möjligt att den nära relationen till fadern gav henne extra svängrum. Hon var insatt i hans politiska utövning och följde medvetet politiska skeenden:

Var i 2:a kammaren, en mkt. intressant interpellationsdebatt i fredsfrågan. Träffade Hellner. – Var på té hos kommandörkapten Ullfs, var ensam där. Sällskap hem med Ingeborgh. På middag hos Gaby Ericssons på Grand. Kapten Lagerbergs, statsrådet v. Sydow, ingenjör Roos samt Malin Richert voro där. Efter middagen måste alla herrarna gå till Riksdagen.¹²¹

Hade bjudit Elsa Schwerin och protokollsekreterare Isberg på middag på hotellet ½ 7. En mycket trevlig middag. Sutto sedan i Porslinskaféet. Pappa gick ifrån en stund för att följa af kungen som for till Cap Martin. Gingo sen på Cabaret vid Strömparterren, där var mycket trefligt och lustigt. Gingo sen till Grand, superade, sutto i Kaféet. En mycket trevlig kväll!¹²²

Agnes förefaller ha varit minst lika viktig för faderns välbefinnande som för hans nätverk. Johan Ekman skriver till henne då hon lämnat Stockholm att ”alla fråga mycket efter dig”.¹²³ Hans umgängeskrets bestod av politiker, högt uppsatta ämbetsmän, affärsmän och Göteborgare på plats i Stockholm. De umgicks också med släkt och andra vänner från societeten. Agnes var mycket viktig ur social synpunkt, då Johan Ekman helst inte ville vara utan kvinnligt sällskap. Johan Ekman skriver uppmuntrande: ”När du varit hemma något så kanske du och jag fara några små utflykter tillsammans”.¹²⁴ Andra noteringar i brev tyder på att han var i behov av att ha yngre damer omkring sig i sällskapslivet, i synnerhet eftersom han inte enbart ville omges av ”medelålders, mindre vackra fruntimmer”.¹²⁵ På flera sätt blir därför Agnes ställföreträdande för den sjukliga hustrun Hedda (modern). Den roll som Agnes antog kan således vara ett exempel på Hedda Ekmans ”miss-

121. Agnes Ekmans dagbok 22.3.1910, Personliga handlingar 1906–1957, 1a:16, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv, RA.

122. Agnes Ekmans dagbok 8.3.1910, Personliga handlingar 1906–1957, 1a:16, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv, RA.

123. Brev från Johan Ekman till Agnes Ekman 1.5.1911. Brev till Agnes Ekman från Johan Ekman, hennes far, 1898–1918, Korrespondens 1868–1918, Agnes Hellner f. Ekman släktarkiv, 1A:1, RA.

124. Brev från J. Ekman till A. Ekman, 27.7.1909, Agnes Hellner f. Ekman släktarkiv, korrespondens 1868–1918, 1A:1.

125. Brev från J. Ekman till A. Ekman, 14.9 odaterat, Agnes Hellner f. Ekman släktarkiv, korrespondens 1868–1918, 1A:1.

lyckande” i representativt avseende. Utåt sett tog Agnes på sig många av dessa uppgifter. Hedda uppmuntrade också sin dotter att skriva sina ”memoirer” eftersom hon fick uppleva så mycket under sin tid i Stockholm.¹²⁶ Genom fadern övades Agnes upp i ”kvinnorollen”, där värddinneskap och representation var hennes huvudsakliga uppdrag.¹²⁷ Yngsta systemen Birgit hade svåra hälsoproblem under de tidiga barnomsåren, vilket innebar att Hedda ägnade mycket tid åt henne. På så vis bereddes också en väg för de äldre döttrarna och i synnerhet för Agnes att bistå fadern i hans bostad i Stockholm. Att fostras till värddinna innebar en viss frihet, eftersom Agnes under långa perioder kunde utveckla egna intressen och slippa enformigheten i det borgerliga hemmets instängda vrå. Att synas i det sociala rummet var också ett sätt att representera familjen utåt, att knyta kontakter och utveckla nätverket tillsammans med fadern.

Inåt, i hemmets sfär, fungerade modern som en central figur vid sidan av fadern. Hedda var periodvis sjuklig, men framställs i Agnes dagböcker som intellektuell. Hedda Ekman läste också mycket facklitteratur och tidningspress.¹²⁸ Relationen till modern är dock inte framträdande i Agnes dagböcker. Modern omnämns förvånansvärt lite i Agnes dagbok under åren 1900–1915. Hon beskrivs som ”sjuklig”, ”är sängliggande” eller ”dålig”.¹²⁹ Samtidigt pekar också noteringarna på att hemmet inte kunde arrangera bjudningar i någon större utsträckning. Därför sköttes också mycket representation utanför hemmet av döttrarna Hedvig och Agnes så snart dessa hade uppnått tonåren. Det ifrågasattes inte av Johan Ekman eller av någon annan, i stället tycktes det ha funnits en tyst uppgörelse om att Hedda inte kunde, ville eller orkade delta. Det förekom långa separationer mellan Hedda och Johan Ekman, då denne var boende i Stockholm i samband med riksdagsarbete, kommittéarbete och affärsverksamhet. Inte heller detta upplevdes som avvikande eller udda.

126. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I, s. 336.

127. Nordlund Edvinsson, 'Standing in the shadow of the corporation'.

128. Se t.ex. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika. Anteckningar*, del I.

129. Agnes Ekmans dagbok 23.3.1902, 6.4.1902 ("Mamma fick gå upp") 24.4.1902 ("Mamma låg"), 27.4.1902 "Mamma ligger utanpå", Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjarkiv, RA.

I de fall där modern Hedda Ekman omnämndes i sociala sammanhang var det nästan alltid tillsammans med Agnes och några av syskonen. Med fadern Johan umgicks Agnes ofta ensam, men med modern Hedda umgicks de nästan alltid i syskongrupp. Hedda tog med sig döttrarna för att handla i ”bodan”.¹³⁰ När sönerna involverades spelade de ofta spel eller seglade. På så vis knöts modern till specifika fritidsaktiviteter. Gemensamma aktiviteter mellan mor och döttrar involverade dem även i välgörenhetsprojekt, t.ex. inspektion av skollovskolonin.¹³¹ I takt med att Hedda åldrades företog hon allt fler resor både utomlands och i Sverige. Enligt Agnes dagböcker spenderade också Hedda mycket tid med de två yngsta barnen. Det var ett resultat av de yngre döttrarnas stundtals svaga hälsotillstånd, vilket även ledde till operationer och långa inomhusvistelser.

Bevarad korrespondens pekar delvis på ett annat resultat. I dagboken hade modern ingen framträdande roll, men i korrespondensen var modern mer framträdande. Agnes rapporterade kontinuerligt till henne, när hon umgicks med fadern i Stockholm eller när hon var borta från hemmet i Göteborg under perioden 1906–1915. Breven gav inte mycket uttryck för känslor, utan fungerade i stället som informationskällor. Hon förväntades höra av sig, berätta vilka de hade mött, vad hon hade gjort, vem som hade kommit på visit, av vem de hade mottagit inbjudningar, vilka hon planerade träffa etc. Andra aspekter i breven rörde nöjen, umgängeskrets och eventuella resor. Själva korrespondensen var ofta ett sätt att bekräfta sitt umgänge, det vill säga det fanns ett behov av att synas på rätt plats, med rätt personer. Det var också ett sätt att fylla dagarna med uppgifter, eftersom Agnes bekräftade att hon kände sig nyttig i socialt syfte. Från Agnes sida framställs det som mycket viktigt att hon fanns på plats i Stockholm för att stödja fadern, hålla hans umgängesliv i gång m.m. Moderns uppgift blev då att ge henne bekräftelse på att det hon gjorde var viktigt för hela familjen och för verksamheten, inte minst eftersom det skedde i moderns ställe.¹³²

---

130. Se t.ex. Agnes Ekmans dagbok år 1900, 23.10.1900, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

131. Agnes Ekmans dagbok 30.7.1902, Personliga handlingar 1902–1978, 1a:21, Agnes och Johannes Hellners familjearkiv, RA.

132. Bref från Agnes 1907–1914, Korrespondens 1894–1970, 1A:4, Agnes Hellner f. Ekman släktarkiv, RA.

Reproduktion och nätverk

Den narrativa fixpunkten i Agnes dagbok är utan tvivel det sociala umgänget. Dagbokens avsaknad av känslor men noga uppräknande av aktiviteter och personer kan tolkas som ett tecken på vad som ansågs som viktigt i det dagliga livet. Socialiseringen blir ur detta perspektiv inte endast ett tidsfördriv utan får en ytterligare dimension, den blir en skyldighet gentemot familjen, som man är en representant för. Genom att utgå från nätverkets betydelse kan man foga samman barnens fostran i företagarfamiljer med företagets intressen. Döttrar och söner kunde fungera som ett kapital för familjen genom att de utökade nätverket.¹³³ Företagsdotterns fostran kan, som i Agnes Ekmans fall, betraktas som en förlängning av familjeföretaget samt som ett led i att utveckla och upprätthålla nätverket. Hennes uppgift var att underhålla kontakter, visa omsorg om fadern och ställa upp på representativa uppdrag.

Tillgången till socialt kapital och informella nätverk har ofta spelat en avgörande roll i svenskt näringsliv.¹³⁴ Informella nätverk har, som Nordlund Edvinsson visat, traditionellt sett utgjorts av homosociala sammanhang som jaktsällskap, där kvinnor uttryckligen var förbjudna.¹³⁵ I det här fallet kan vi emellertid se att dottern fyllde en viktig funktion. Agnes blev ställföreträdande för sin mor. Då Hedda Ekman hade sviktande hälsa, yngre barn som var sjukliga samt en oförmåga eller ovilja att vara socialt aktiv i hög utsträckning i samband med bjudningar, fick dottern ta över många av hustruns funktioner i sociala sammanhang. I de tidiga dagböckerna var Johan Ekman ofta ensam borta på middag, senare följde Hedvig med, därefter fick Agnes ta över uppgiften. I stället för att behandlas enbart som en dotter, fick Agnes alltmer rollen som hustru i fråga om representativa funktioner. Agnes roll anpassades således efter de behov som uppstod inom familjen Ekman. Hennes roll kan därför betraktas som komplementär.

---

133. Om nätverk och familjer. Se bl.a. Ida Bull, 'Merchant households and their networks in eighteenth-century Trondheim', *Continuity and Change* 17 (2), 2002, s. 213–231; Eric Hobsbawm, *The Age of Capital, 1848–1875* (London 1975), s. 230 ff.

134. Anita Göransson, *Kvinnor, män och karriärer. Visioner och verklighet i näringslivet* (Stockholm 2003), s. 45–51; Lennart Bernhardtson, *Synliga & hemliga. Näringslivets ägare i den mediala offentligheten* (Höör 2013), s. 245.

135. Nordlund Edvinsson, *Broderskap i näringslivet*.

En företagardotter kunde således fungera som en typ av kapital, för att vidga eller stärka nätverket. Samtidigt var hennes sexualitet också hennes eget kapital att förvalta: för att bygga allianser, för att vara presentabel i andras ögon och verka som en bra representant för både familj och företag. Hennes kön var emellertid också ett hinder för att hon skulle få släppas in som en officiell representant för företaget. Fadern var mycket närvarande i Agnes liv, inte endast som privatperson utan även som företagsledare och yrkesman. Trots detta verkar Agnes inte ha kommit ifråga för att inta en officiell plats i företaget. Ju äldre Agnes blev desto mer frekvent blev också umgänget med fadern och hans vänner och kollegor. Övergången från flicka till ung kvinna skedde således parallellt med att umgänget utvidgades. I Stockholm umgicks hon mycket i faderns kretsar bestående av politiker och affärsmän; män som ofta var betydligt äldre än hon själv. Hon gifte sig med en av sin fars närmaste vänner, den 22 år äldre Johannes Hellner som var justitieråd och sedermera Sveriges utrikesminister. Här blev det påtagligt att Agnes hade ett slags reproduktivt kapital, som användes för att utveckla nätverket. Samtidigt som Johan Ekman upplevde en stor tomhet då Agnes inte kunde fortsätta vara hans värdinna i Stockholm, önskade varken han eller Hedda att Agnes ”skulle bli en gammal fröken”.¹³⁶ Ambitionen var att låta den yngre systemen Sigrid ersätta Agnes år 1915. Hon blev dock inte långvarig som faderns värdinna i Stockholm, utan föredrog livet i Göteborg med välgörenhetsarbete i Röda Korset, dagliga besök på docentföreläsningar samt lektioner i tyska och franska.¹³⁷

I samband med äktenskap förväntades döttrar anpassa sig efter maken, i stället för fadern. När Agnes Ekman gifte sig avvecklade hon samtidigt sina privata engagemang i välgörenhetsstyrelser. Agnes bidrog först till faderns nätverk och när hon sedan gifte sig bidrog hon i stället till sin makes. Agnes ville i samband med äktenskapet arbeta som Johannes ”privatsekreterare”, bl.a. började hon med att renskrivna hans dagboksanteckningar och andra viktiga dokument, innan hon födde deras första barn.¹³⁸ Som utrikesministerhustru i Sverige kunde hon dra nytta av sina tidiga erfarenheter av att ha varit värdinna.

---

136. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika*, del II (1915–1918) (Göteborg 1918), s. 9.

137. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika*, del II, s. 83, 85.

138. Hedda Ekman, *Familjen Johan Ekmans krönika*, del II, s. 62.

Döttrarna Ekmans livsstil avspeglar konventionernas hierarki. När de gifte sig gav de upp sina filantropiska engagemang, de ackompanjerade inte längre fadern och familjeföretaget blev omedelbart makens komplement. Underförstått innebar det en anpassning till makens intressen, hans vänner och kontakter. I detta fall kom dock Johannes Hellner att bli integrerad i familjen Ekman och dess verksamheter. Han tog plats i Orrefors glasbruks styrelse som ordförande och blev även konsulterande jurist i Ekman & Co, vilket innebar att det kom in nytt blod i familjeföretaget. Att svärsöner blev involverade i verksamheten var nästan vanligare än att man gav dottern en position. Svärsöner kunde också fungera som substitut om söner eller eventuella fäder avled eller av någon anledning inte fungerade som ledare i verksamheten.¹³⁹

I fallet Agnes Ekman suddades den ofta förgivtagna gränsen mellan privat och offentligt ut. De långtgående fysiska och psykiska kraven på företagshustrun att representera inte bara sig själv och sin familj utan även mannens verksamhet övertogs i detta fall av dottern. Utöver det var kontrollen av döttrarnas sexualitet ofta långtgående eftersom döttrarna även var ett medel för att stärka allianser i de så viktiga nätverken; äktenskapsstrategier var ytterst viktiga i dessa kretsar. Kontrollen av kvinnors kroppar utgjorde en viktig del i familjeföretagets ekonomiska verksamhet då döttrar var viktiga för att utveckla nätverket genom äktenskapsallianser, och de fick därmed inte på något sätt riskera sitt rykte. Samtidigt hade företagshustrun ett krav på sig att föda barn för att säkra successionen i familjeföretaget, och hennes kropp stod i och med det i reproduktionens tjänst. Kvinnors roll i familjeföretaget, som alltså till mångt och mycket kunde hänföras till kroppen, har dock ofta lämnats obehandlad i företagsforskningen, vilken i stället mestadels har intresserat sig för det som i den borgerliga diskursen kan hänföras till den offentliga sfären. Den på så vis befästa dikotomin mellan det privata och det offentliga isolerar således familj och företag, och växelspelet dem emellan, vilket leder till en begränsad förståelse av familjeföretaget som organisationsform. De sociala konstruktioner som genomsyrar den borgerliga familjen naturaliseras således och åtskiljs i forskningen från företagets ekonomiska verksamhet.

---

139. Ann-Ida Broström som blev änka efter redaren Dan Broström kontrollerade familjeföretaget men lät sina svågrar leda verksamheten i väntan på att hennes son blev vuxen nog att ta över ledarskapet. Se Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria*. För ett internationellt exempel se Craig, *Women and Business Since 1500*, s. 178.

Sammanfattande diskussion

I uppsatsen har vi diskuterat tre potentiella arenor för fostran: hemmet, skolan och det sociala rummet. Dessa arenor överlappar varandra, men poängen har varit att åskådliggöra och problematisera dotterns roll i det typiska svenska företagarhemmet.

Familjeföretag spelade en betydelsefull roll inom svenskt näringsliv under tidigt 1900-tal. Hos familjen Ekman kom döttrarna att användas som resurser för Johan Ekmans yrkesliv. I synnerhet kom den näst äldsta dottern Agnes att verka vid sin fars sida under perioden 1906–1915. Källmaterialet visar att döttrarna befann sig i utkanten av företaget, men samtidigt vävdes de gradvis in i det sociala umgänget, vilket spelade en viktig roll för att befästa familjens namn och anseende. Umgänget med bjudningar, baler och sociala arrangemang var också nödvändigt för att knyta kontakter som var till nytta för Johan Ekmans företagande och politiska agenda. Hemmet blev därför inte enbart en arena för förberedelse inför vuxenlivet, utan också en arena där döttrar kunde ta plats och bidra till verksamheten. Som en motpol till detta måste vi också förstå hur söner, till skillnad från döttrar, sågs som självskrivna ledare. På sönerna ställdes inte heller samma krav rörande social kompetens och umgängeskonst.

Redan som mycket ung under tidigt sekelskifte 1900 bestod Agnes Ekmans vardag till stora delar av symöten, samt privatlektioner i musik och studier i språk. Hennes systrar förkovrade sig i liknande sysslor. Det enda undantaget var hennes yngre syster Sigrid, som i källmaterialet beskrivs som en ”pojkflicka”, äventyrlig och okvinnlig, med egna intressen och mål. Materialet visar att döttrarna fungerade som sociala agenter för familjeföretaget. De förväntades vara representativa och välanpassade enligt ett borgerligt livsmönster. Detta möjliggjordes också av modern Heddas Ekmans sjukdomstillstånd samt de yngre systrarnas dåliga hälsa under barndomsåren. Det skapade utrymme för de äldsta döttrarna Hedvig och Agnes att ta på sig ”hustrurollen” och representera familjen och företaget.

Birgitta Jordansson har skrivit om hur det ”offentliga” och ”privata” kan ses som komplementära delar av en helhet.¹⁴⁰ I detta fall kan vi på ett liknande sätt se hur de två sfärerna inte alltid var åtskilda. Visst be-

---

140. Birgitta Jordansson, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt* (Lund 1998), s. 57, 62–63.

fann sig män och kvinnor på olika platser, när de utförde sina sysslor. Men livet och verksamheten inom en företagsfamilj är betydligt mer komplexa och bör nyanseras mer, åtminstone när det gäller olika förutsättningar att driva företag. I vissa familjer var exempelvis hustrun av olika skäl tvungen att spela en annan roll. I familjeföretagen spelade generationsskiften en viktig roll för företagets överlevnad. Men man bör även undersöka aktörer som kunde ha informellt inflytande. Söner skulle exempelvis fostras för att kunna ta över och för att säkra företagets framtid. Det är därför av betydelse att även lyfta fram döttrar som aktörer i företagshistorien. Den fostran på olika arenor som vi här har lyft fram är på detta sätt direkt kopplad till verksamheten. Den tysta kunskap som familjemedlemmar i företagsfamiljen erhöll inom hemmets väggar visar på det bristfälliga i att betrakta ledningen av företaget som strikt rationell.¹⁴¹

Genomslaget för kärnfamiljsidealet med tydliga könsroller lämnas ofta oproblematiserat inom företagshistorisk forskning. Det innebär också att man inte undersöker familjemedlemmarnas olika ställning i familjen. När företagsforskare reproducerar dessa ideal genom att utgå från dikotomin privat–offentligt, och ofta lämnar det ”privata” därhän, sker också en naturalisering av denna familjekonstellation och de maktrelationer som den inrymmer. Samtidigt kan vi se hur det sker en separering utifrån kön i dessa miljöer. De skilda rum som detta resulterar i är, ur ett företagshistoriskt perspektiv, hierarkiska och på många sätt fostras döttrarna också till underordning. Kvinnans roll definieras utifrån mannens. På samma gång framgår det också att denna roll i själva verket är viktig för företagets fortlevnad. Dessa mångfaldiga praktiker genom vilka det sker en könssegregering skapar under denna period och i dessa kretsar bilden av unga kvinnor som enbart hemmahörande i den ”privata” sfären. Vi har med denna uppsats velat belysa och nyansera denna bild och därmed sökt öppna upp analysen av familjeföretaget för en vidare och mer komplex förståelse.

---

141. Andrew Popp, *Entrepreneurial families. Business, Marriage and Life in the early Nineteenth Century* (London 2012).